

ТРАДИЦІЙНА ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ КІНЦЯ ХІХ СТ.- ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. В статті робиться спроба охарактеризувати весільну обрядовість українців. Весільна обрядовість – це один із найстійкіших та найскладніших компонентів традиційно-побутової культури, яскравий показник етнічної ідентичності. У цій ділянці духовної сфери простежуються пережитки архаїчних уявлень, соціальних і сімейно-шлюбних відносин, що формувалися у різні історичні епохи.

Ключові слова: звичай, обряд, шлюб, весілля, вено, сватання.

Аннотация. В статье делается попытка охарактеризовать свадебную обрядность украинцев. Свадебная обрядность – это один из самых устойчивых и сложных компонентов традиционно-бытовой культуры, яркий показатель этнической идентичности. В этой области духовной сферы прослеживаются пережитки архаических представлений, социальных и семейно-брачных отношений, которые формировались в разные исторические эпохи.

Ключевые слова: обычай, обряд, свадьба, брак, вено, сватовство.

Summary. Social and political changes that are taking place in the political, economic and social sphere, have also touched cultural processes, which in turn have led to the change of views on human values, ideals, to seek of the ethnic “self”.

In the Ukrainian tradition, there is a long and stable cultural and symbolic model of the wedding ceremonies, which is necessary for the reconstruction of a comprehensive study that would include a comprehensive analysis of ethnographic, cultural and historiographical data. The empirical basis of such research is an ethnographic material, which covers the development of Ukrainian culture of the wedding ceremonies, community youth organizations of both sexes, companies, morning and evening sessions, matchmaking, bread sharing, love magic, direct en-

gagement and wedding rituals. Note that the institution of marriage ceremony consisted throughout the history of an ethnic community from primitive matriarchal relations. The first information about the marriage customs of our ancestors were found in the Chronicle of Nestor. At the time of writing chronicler identifies two forms of marriage customs of our ancestors: the first – “bringing” the bride to the groom and the second – the bride “kidnapping” during “he dances and... demonic songs”. In terms of the chronicler, marriage of the Polonians, which consisted of “bringing” the bride and her dowry, had a Byzantine form of marriage, suggesting the influence of Christian concepts and Byzantine law, through the trade relations with the Greeks and other peoples. Such form of marriage was mainly used by princes, nobles and the warriors of the princes. Family guarded a girl for itself, for the members of the family and did not want to give her to any member of another family. But when families gathered for “merrymaking”, where a girl might be liked by someone, the guy “kidnapped” the girl with her agreement or without it. Then the family became to protect the girl, demanding vengeance for the insult, fees for the bride or otherwise – veno. The stolen girl tore the connections with her family and lost the protection of her people, the man paid the girl out of her family. Veno, as the price for the girl’s taking out from the family is in close connection with the kidnapping, while dowry is closely connected with the consent of the relatives of the bride, and the first custom dominated in the tribes that lived by separate families, the second – occurred in the settlements where several families lived in one place. The main content of wedding customs and rites is social and moral ideas and views, that is, the idea of proper and fair, the correct behaviour, right relationships between people in society and the family, the ideal man.

Key words: social practices, rituals, wedding, marriage, veno, matchmaking

Суспільно-політичні зміни, що відбуваються в політичній, економічній та соціальній сфері, торкнулися і культурних процесів, які у свою чергу привели до перегляду загальнолюдських цінностей, ідеалів, до пошуку свого етнічного “я”.

Актуальність статті зумовлена необхідністю наукового аналізу звичаїв українців, особливо родинних звичаїв, які стосуються весільної обрядовості. В українській традиції існує давня й стабільна культурно-символічна модель весільних обрядів, для реконструкції яких необхідне всебічне

дослідження, що включало б комплексний аналіз етнографічних, історіографічних та культурологічних даних. Емпіричною основою таких досліджень є етнографічний матеріал, який висвітлює розвиток весільних обрядів культури українців: громадські організації молоді обох статей, товариств, досвіток та вечорниць, сватання, обмін хлібом, любовної магії, заручин та безпосередньо весільних ритуалів.

Розробка обраної теми потребувала звернення до різних груп джерел і наукових робіт. У науковій літературі можна знайти достатню кількість робіт,

присвячених різним аспектам вивчення родинної звичаєвості. Серед них — роботи в більшості своїй культурологів, філософів культури, соціологів культури, фольклористів, істориків культури, етнографів, мистецтвознавців та інших представників напрямів соціально-гуманітарного знання.

Метою даної статті є дослідити сутність весільних обрядів та їх вплив на процеси культуротворення в Україні.

Традицію досліджень обрядів, розпочату в XIX ст. Ф. Вовком, В. Гнатюком, М. Сумцовим, П. Чубинським, В. Шухевичем та іншими визначними етнографами і продовжену працями вчених XX ст. М. Грушевським, К. Грушевською, Н. Заглодою, З. Кузелею, К. Червяком, сучасними дослідниками та молодими вченими Б. Гузія, О. Курочкіна, М. Маєрчик, І. Несен, Х. Ткач, І. Щербіни та ін.

Наприкінці XIX ст. з'являються публікації, що мають характер локального висвітлення родинних звичаїв та обрядів, фольклорної традиції, народної медицини тощо. Незважаючи на описовість, фрагментарність та відсутність спеціального аналізу, ці праці стали “золотим фондом” української культурологічної науки загалом та культури шлюбного інституту зокрема. Спроба наукового осмислення та інтерпретації окремих фактів та явищ у сфері шлюбної обрядовості притаманна дослідженням М. Сумцова [13]. З. Кузеля систематизував факти та явища історіографічного огляду українського поховального обряду, в тому числі й поховальні обряди, що стосуються молоді [7]. Але й до сьогодні залишається однією із ґрунтовних характеристик шлюбних обрядів українців яку зробив Ф. Вовк [3]. Обряди та звичаї, що стосуються вагітності, пологів, хрестин, колискової пісні, дитячих ігор на Поліссі були зібрані В.Кравченком [6].

У 20-х роках XX ст. формується наукова етнологічна школа, фундатором якої виступив Михайло Грушевський, на базі теоретико-методологічних напрацювань європейської етнології та соціології в Україні у системі ВУАН. За ініціативою вченого було створено ряд наукових структур, які займалися вивченням актуальних проблем традиційної культури, зокрема Кабінет примітивної культури, який очолила Катерина Грушевська. До кола її наукових інтересів входив і аспект статевовікової диференціації суспільства.

Зауважимо, що інститут весільної обрядовості складався впродовж усієї історії тієї чи іншої ет-

нічної спільності від первісних матріархальних відносин.

Перші відомості про шлюбні звичаї наших пращурів знаходимо в літописі Нестора: “[Усі племена] мали ж свої обичаї, і закони предків своїх, і заревіти, кожне — свій норів. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а назавтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть.

А деревляни жили подібно до звірів, жили поскотськи: і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками. І весіль не бувало в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, — з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони [9]. Як бачимо, на час написання літописець виділяє дві форми шлюбних звичаїв у наших предків: перший — “приводили” наречену до нареченого і другий — “умикання” нареченої під час “плясів і ...бісівських пісень”. З точки зору літописця, шлюб у полян, який складався із “приводу” нареченої і приданого за нею, мав форму візантійського шлюбу, що говорить про вплив християнських понять і візантійських законів, завдяки торгівельним відносинам полян з греками і іншими народами. Таку форму шлюбу в основному використовували князі, бояри і дружинники князівські. М. Остроумов вважає, що друга форма шлюбу “умикання” наречених “є найдревнішим загальнослов'янським звичаєм, який на довго зберігся у побуті древньоруської людини” [11, 5]. С. Соловійов у роботі “История России с древнейших времен” пише: “Якщо шлюби відбувалися в середині роду, то зрозуміло, що в такому випадку звичаю викрадення не було, а могло мати місце тільки в тому випадку, коли дівчина була з чужого роду, з чужого села” [12]. Рід оберігав дівчину для себе, для своїх членів роду і не хотів віддавати її чужеродцям. Але коли роди збиралися на “ігрища”, де могла сподобатися дівчина, хлопець “умикав” дівчину за згодою самої дівчини і без неї. Тоді рід ставав на захист дівчини, вимагаючи помсти за

образу, плати за наречену або інакше — віно, вено. Украдена дівчина за згодою розривала зв'язок зі своїм родом і втрачала захист рідні, хлопець оплачував вихід дівчини із роду. Зауважимо знову, що віно, як ціна за виведену з роду дівчину, знаходиться в тісному зв'язку з викраденням, а придане — з видачею заміж за згодою родичів нареченої, і, що перший звичай повинен був панувати у населення, яке жило окремими родами, другий — повинен був відбутися в містах, де на одному місці жило кілька родів.

Детально описує Г. Боплан звичай умикання, який він спостерігав у час перебування в Україні: “І хоча селяни є підданими майже [на зразок] рабів, вони, однак, здавна мають право і привілей викрадати, якщо це їм вдасться під час загального танцю панночку, навіть коли вона донька їхнього пана.

Треба лише, аби він [селянин] зробив це так кмітливо й спритно, щоб йому вдалося (бо інакше він загине) втекти звідти до сусіднього лісу. Якщо він зможе перебути там 24 години у схованці і його не знайдуть, йому прощається вчинене викрадення. Коли викрадена дівчина схотіла б вийти за нього заміж, він уже не може відмовитися від неї, не втративши голови; якщо ж дівчина цього не бажає, його знімають від звинувачення у злочині, і ніхто жодним способом не повинен його за це карати. Та коли трапиться, що його спіймають раніше, ніж за 24 години, йому стинають голову відразу і без будь-якого суду. Щодо мене, то за 17 років мого перебування в цьому краї, мені ніколи не траплялося чути, щоб сталося щось подібне. Зате я [сам] бачив, як дівчата сваталися до хлопців і це їм не раз удавалося, про що я написав вище. Бо у тому звичаї, про який ідеться, надто багато ризику. Силоміць викрасти дівчину, потім утекти з нею на очах усіх присутніх і не бути схопленим — а для цього треба мати добрі ноги — було б дуже складно без згоди і домовленості з дівчиною [2].

С. Шпилевський пояснює цей звичай так: “В древню епоху, при розрізненості окремо проживаючих родів, насильницьке викрадення наречених включало плату за них; викрадення, будучи древнім засобом придбати наречену, згодом змінилось купівлею і продажем, а ще пізніше знайшлося придане, яке було забезпеченням нареченої її родичами, а також і забезпеченням з боку нареченого” [16].

Крадіжку нареченої вчені XIX ст. М. Сумцов, Л. Морган, Ф. Вовк, В.Охримович та інші вважали

як реально існуючу форму шлюбу. З часом потреба у викраденні зникає і їх замінюють символічні дії на перший погляд не маючих відношення до викрадення. Обряди, які символізують викрадення або насильницький “увід” молодої, існують у вигляді перешкод у дорозі нареченому, у загорожі і захисту будинку нареченої, нападу на молодого близькими та родичами, ховання її та викуп у брата.

З прийняттям Християнства виникає новий обряд — обряд таїнства вінчання, але цей обряд довгий час залишається в обігу князівської та боярської верстви. Київський Митрополит Іоан II писав у “Правилах” проте що, народ був переконаний в тому, що вінчання існує тільки для князів та бояр. Митрополита запитували: “Оже не биваєть на простих людях Благословеньє і Вінчаньє, но боляром токмо і князем вінчатися; простим же людем, яко і меньшиці поімають жени своя с плясаньєм, і гуденьєм, і плесканьєм”.

Через двісті літ на те саме вказує Митрополит Максим, засуджуючи народні шлюби, наказуючи силою вінчати молодих у церкві. Однак старі обряди залишалися незмінними. Стоглавий Московський Собор 1551-го року кидав анафему на стародавні “поганські” шлюбні обряди. Слід зазначити, що в перші століття Християнства по всій Європі довго не було якогось “Чину побрання”, він з’явився значно пізніше, — побрання робилося простою про це заявою. “Для простого народу в нас дуже довго тільки свій стародавній весільний обряд (Весілля) був правомочний для супружжя, а церковне Вінчання було другорядною річчю”, — зазначав Митрополіт Іларіон [3, 215].

У XVIII ст. був введений метричний облік Указом Синоду від 20 лютого 1724 р. який називався “Про утримання священниками метричних книг для запису народжених, одружених і померлих та про надання з них щорічних екстрактів Архієреям”. Указ містив також зразки форм, за якими належало вести метричні книги та надсилати екстракти й таблиці. Зокрема, друга частина метричної книги “Про одружених” повинна була поділятися на чотири колонки. У першій зазначався номер по порядку, у другій робився запис про тих, хто брав шлюб, у третій зазначалася дата вінчання, а в четверту записувалися поручителі молодят.

1774-го року, з наказу цариці Катерини II, Св. Синод видав наказ, що “дійшло до відома її Імператорської Величності, ніби в Малоросії шлюби

беруть таким способом, що після вінчання в церкві молоді проте розлучаються, застаючись багато років у своїх хатах окремо аж до часу виконання того, що в їхній мові і згідно з їхніми звичаями зветься Весіллям. А деякі з них після згаданого Таїнства розлучаються на все життя. Найсвятіший Синод наказує зобов'язувати молодих підпискою, перше, ніж вони вийдуть з Церкви, не розлучатися під загрозою кари, призначеної за перелюбство, та щоб наказати всім тим, що повінчані й застаються розлучені, конче забрати своїх жінок до своїх хат і жити з ними супружним життям". Це розпорядження Синоду було підтверджене ще у 1789 року [3, 322].

Релігійна необхідність Вінчання поширювалася серед українського народу дуже поволі, і "він вперто дивився й далі на весільні обряди, як на єдині правомірні для спільного життя".

Ф. Вовк відзначав, "що коли молоді повінчаються, але весільні обряди з якихось причин відкладаються, то вони не живуть разом, і молода живе вдома. Коли молодий помре по Вінчанні, але весільних обрядів не відбулося, то молода носить тільки своє дівоче прізвище. Так само молоду, яка повінчалася, але вмерла до весільного обряду, ховають як дівчину. Коли Вінчання стало необхідним для всіх, воно довго було для народу лише формальністю, якої вимагав закон. Так званий "Шлюб на віру", без церковного Вінчання, коли воно з певних причин неможливе, відомий у нас увесь час від давнини аж до тепер" [3, 212].

Як відносно пізно з'явився у візантійському шлюбному праві елемент вінчання, видно з того факту, що ще в Прохироні Василя Македонянина (друга половина IX століття), який ввійшов в нашу Кормчу, немає ніякої постанови, яке робило б обов'язковим укладання шлюбу за допомогою церкви. Тільки Лев Філософ зробив вінчання обов'язковим в укладанні шлюбу, а, значить, лише з часу цього імператора шлюб, за греко-римським законодавством, отримав свій подвійний характер, але якщо укладання шлюбу вдалося, хоч і пізно, підпорядкувати церкві, то інакше справа склалася із розірванням. Канонічні постанови обмежували розірвання шлюбу, розлучення могло відбуватися тільки або зі смертю, або "перелюбством" одного з членів подружжя [1, 14].

Довгий час народ не приймав і не хотів приймати "вінчання", він укладав свої шлюби без церковного обряду. Тільки у вищого суспільного

середовища, між князями і боярами прийнявся церковний обряд. Боротьба з народним звичаєм жити в шлюбному союзі без благословення церкви можна простежити з послань, повчань і грамот митрополитів і архієпископів XV–XVI ст. на неї є вказівки і в Стоглавому.

Відзначимо, що до кінця XIX ст. в Україні існувало два види укладання шлюбу — це шлюби за народним звичаєм і шлюб, освячений церквою.

Звертаючись до опису весільних звичаїв, потрібно зауважити, що вони складаються із досить складного і об'ємного комплексу обрядів.

"Весільні звичаї, писав Є. Кагаров, розподіляються на дві головні категорії: 1) звичаї, що відбивають на собі послідовну зміну різних моментів в історії шлюбу та 2) пережитки первісної магії. Магічні елементи у весільному ритуалі, в свою чергу, розподіляються на три групи: а) карпогенічні обряди, тобто такі, що мають завданням забезпечити молодих дітьми та плідністю, б) апотропеїчні дії, тобто такі, що відвертають злих духів — "погане око" тощо, і в) катартичні, тобто такі акти, що очищують" [160, 152–195].

Німецький учений Г. Гірт, який досліджує праарійське весілля, побудував схему, в якій виділив основні елементи: сватання, зговір з батьками або родичами та призначення часу зручного для весілля; закутування молодої покривалом, що слід відрізнити від покриття волосся очіпком, "повоєм", у заміжніх жінок, які не мали права виходити з непокритою головою; "заручення" (заручини, рукадаїни) — наречений брав наречену за руку, що супроводжувалося церемонією і жертвою біля вогню; урочисте відведення дружини в будинок чоловіка; перенесення чоловіком дружини через поріг будинку; урочисте покладення дружини на ліжко. О. Шрадер, німецький філолог, додав до цієї схеми обсіпання нареченого і нареченої зернами і злаками (горохом, просом, маком, горіхами, лляним насінням, хмелем), покриття волосся молодої особливою вовняною хусткою як правило червоною. М. Сумцов розділяв весілля на такі етапи: "молодий через старостів наче б купує молоду; торг за дівчину, плата батькові, заручини; молодій розчісують косу; на молоду надівають очіпок, очепини; перед весіллям дівчата гадають; молодих саджають на кожух; молодих водять довкола стола, діжі, або короваю; пригощання короваем; весільний бенкет, зв'язування рук молодим; обливання водою біля

колодязя; зустріч молодих зі свічкою; привітання від малого хлопця; веселі пісні, побажання молодим; обсіпання зерном молодих; комора, весільне ліжко; перезва” [13, 91]. Х. Ящуржиський вміливі такі етапи весілля: сватання, заручини, випікання короваю, Дівич-вечір, виття гільця, посад, вінчання, покривання нареченої, шлюбне ложе і “торжество” після укладення шлюбу [18, 235]. В. Шухевич подає таку схему гуцульського весілля: обзорини, сватання, благословіння, одягання молоді, вінчання, весілля, пропою, проводин, заведення в комору. Через місяць подружнього життя відзначають калачини. Суть цього звичаю полягає в тому, що молоді запрошують калачами гостей до себе на нове господарство [17, 1–68].

Сучасна дослідниця І. Несен, досліджуючи регіональні особливості весільних обрядів на Поліссі, класифікувала їх таким чином: перед шлюбна частина — попереднє розпитування, сватання та святкування згоди “попіти, попітки, які були обов’язковою частиною передшлюбних переговорів, виявом народного етикету: “Як оддавали без попіту, казали “оддать в притули”. Питатись найчастіше ходили жінки (мати, хрещена), обов’язково в будень. Під час цієї зустрічі відбувався попередній обмін хлібом (“Хліб принесли, поклали на полицю”), а переговори завершувалися спільною обідньою трапезою. Гостей частували, але рішення батьків та дівчини вважалося попереднім і не остатнім, а, отже, не мало звичаєво-правової сили. “Після походок дівка ще не надьожна”. У сватанні пріоритет належав чоловікам. Цей етап у регіоні має стійку назву - ходити у свати, рідше — “печоглядини”. У свати кликали родичів: одружених братів, дядьків та ін. Сватання відбувалось у неділю або проти неділі, завжди увечері. Традиція запрошувати батьків дівчини на оглядини господарства майбутнього зятя. Досягнення шлюбної угоди позначене найчастіше терміном змовини, рідше — “запітки”. Влаштувалось свято з музикою, співами, танцями, а обдаровування мало урочисто-обрядовий характер, наблизений до весілля. Окремим етапом весільного ритуалу було виготовлення печива, насамперед, — короваю. Головним днем для цього була субота. Кульмінацією святкування шлюбної угоди вважалася трапеза, як одна з головних форм спілкування. Вона була традиційним знаком закріплення остаточної згоди через пиття могорича — “запивання”.

Головним моментом “запивання” шлюбної угоди зазвичай був розподіл сватового хліба, який розпочинали з годування першим крайчиком-цілушкою, намащеною медом (зрідка сіллю), молодих, а також взаємне обдаровування родів. На більшій території Середнього Полісся запивання шлюбної угоди було останнім неодмінним етапом дошлюбного циклу. Далі починалася безпосередня підготовка до весілля; відмова будь-якої сторони від укладення шлюбу вважалася, фактично, неможливою — “трехом”, а в економічному сенсі обов’язково передбачала матеріальне відшкодування збитків. Переддень шлюбу не завжди передбачав ритуальні заходи. Випікання короваю — подальший етап весільної обрядовості. Запрошення на весілля. Ритуал головного весільного дня розпадається на дві частини: церковне вінчання і власне шлюб [10].

При вивченні шлюбних обрядів українців, насамперед, привертає до себе увагу громадська організація молоді обох статей, яка проіснувала ще до початку ХХ ст. і за своїм характером залишила в собі риси найдавніших часів. Утворені дві громади з встановленою організованістю: парубоцька громада й громада дівоцька. Кожне з цих товариств мало свого ватажка в особі отамана чи отаманки, яким надавалась певна влада: репрезентування своєї громади, влаштування усіх справ, залагоджування сварки тощо. Кожна громада мала свою продовольчу касу, що складалася з регулярних внесків усіх членів і мала задовольняти, з одного боку, релігійні потреби, а з другого — служити організації розваг та сходин. До парубоцької громади, ніхто не міг належати без проголошеної згоди всіх товаришів. На ній лежить обов’язок організування колядки, тобто хору, що повинен виконувати на Свят-Вечір та на перший день Різдва, ходячи від хати до хати, дуже стародавні пісні, часто цілком поганські. Після співів робився збір грошей та продуктів; частина цього збору йшла на спільну пожертву у вигляді свічок, що віддавались у церкву, а решта — на купівлю ласощів та горілки для застілля, організація яких лежала на обов’язках дівчат. Парубоцька громада мала за обов’язок щорічно вирубувати лід на річці в формі хреста для релігійної церемонії освячення води на Водохреща. Дівоцька громада мала свій спеціальний обов’язок організувати нічні сходини, літом надворі (улиця), а зимою — в хатах (вечорниці та досвітки). На гроші зі спільної каси купувались свічки чи “гас”, а крім

того, кожна дівчина приносила з собою що-небудь зі споживи: муку, яйця, сир, іноді навіть курку на юшку. Зібравшись, дівчата починали працювати: пряли розважаючись співами. Цей лад і цілковитий спокій, панує поки зненацька не з'явиться юрба парубків у супроводі музик та з пляшкою, а то й двома, горілки.

Співи перериваються, починаються танці, потім готова вечеря, — сідають до столу. Але отаман та отаманка не сидять за столом — вони повинні обслуговувати спільноту. Розваги тривають до світанку, а вже на світанку стелять солом'яну долівку, вимашеній глиною, свічки майже згасли, і все товариство лягає на імпровізовану солом'яну постіль. Постіль у всього гурту спільна, і серед сміху та жартів гурт засинає невинним дитячим сном [3]. Можливо, що ці звичаї та обряди залишають архаїчні елементи того, що і як робилося в дуже давні часи, на “грах”, які описує літопис [3]. На вечорницях та досвітках відбувалося взаємне знайомство обох статей, яке як правило закінчувалося формальним освідченням в коханні й переговорами між батьками обох сторін.

Сватання — це перший акт шлюбних церемоній і відбувається він згідно із стародавнім ритуалом; першою формою цього ритуалу є умикання та купівля молодої, що відбувається нині тільки як наслідок того, що колись було в дійсності, що і є “архаїчним відбитком” найдавніших форм шлюбу.

На сватання призначався посол, особа з членів родини, найчастіше — це дядько. Іноді цей посол міг бути і не із рідні, але обов'язково щоб серед людей вважав поважною, розумною і красномовною особою (в примітивній мові арійців не існувало спеціального терміну для визначення дядька з батьківського боку, всі слова для визначення батькового брата зустрічаються тільки в споріднених галузях з арійською мовою). На допомогу йому давали ще одного помічника. Ці два послі отримували доручення просити згоди на шлюб. В деяких місцевостях їх називали — сватами або старостами, а в деяких випадках цю роль виконували жінки — свахи. З палицями в руках, (які були символом титулу послів), з хлібом, сіллю та пляшкою горілки, в супроводі жениха та його друга чи старшого боярина (дружба або маршалок), з батогами в руці (символу почесної місії) ідуть до батьків дівчини. Ці палиці та батоги, за припущенням Ф. Вовка, до того ще й з тотемними знаками, були акредитивною грамотою,

яка підтверджувала, що дані послі справді вислані від певної особи [3].

Наблизившись до хати, стукають у вікно і розказуючи про свою довгу подорож та про близьку ніч, просять у хазяїв гостинності. Мати молодої, звичайно, дуже добре знаючи, в чому річ, висилає дівчину з кімнати і, вдаючи, що приймає “негаданих” подорожніх як невідомих їй людей, розпитує їх, щоб дізнатися, хто вони такі. (У випадку, коли дівчина не має матері, запрошувалась родичка або якась інша особа, що брала роль матері). Довідавшись, що послі прийшли за тою адресою, батько зваживши всі обставини дозволяє зайти стомленим подорожнім, “бо ж не які-небудь жиди, а цілком людські істоти”. Жених залишався із своїм другом у сінях, де шукав свою наречену, але швидко і легко знаходив її. Зайшовши до хати старости приступали до обряду: проказували звичайні привітання, один з них витягав із своєї торби хліб і, поцілувавши його, передавав голові дому. Той, поцілувавши й собі хліб, клав його на стіл після того старости розпочинають довгу розповідь про полювання на куницю, як вони на ньому були в товаристві свого князя, як та куниця втекла від них та заховалася у дворі цієї господині і тому вони мусили прийти сюди, щоб відшукати куницю і забрати її з собою. Господарі, в грайливій формі, починають їм докоряти за те, що вони порушили гостинність, яку їм виявили. Запідозрюють їх, що вони розбійники, і, навіть, питають у них паспорт, пропонуючи йти звідси, “геть по-доброму”. Старости на це відповідають, що в них є ще резерв з хоробрих козаків; після того кличуть жениха з його товаришем, другом, які входять до хати і тягнуть за собою дівчину, вдаючи, ніби ведуть її силою. Потім свати звертаються до матері пропонуючи дати згоду на шлюб. Мати відповідає нерішуче, посилаючись на батька, який зі свого боку звертається до дівчини, питаючи її, чи вона хоче бути разом із цим парубком. Увесь час, поки триває ця сцена, дівчина з тугою на обличчі (того потребує звичай), стоїть коло печі (сакральної частини дому — наче шукаючи охорони коло родинного вівтаря, “богів домашнього огнища”) колупає піч кінцем нігтя. За звичаєм парубок також має засмучений вигляд; йому годиться стояти в кутку коло дверей (ще один символ родинного оберігу — поріг “боги родинного захисту”), де ставлять коцюби, віники тощо, він також колупає, але земляну долівку палицею. Якщо дівчина

дає свою згоду і, само собою, коли батьки ухвалили це, дівчині наказують принести рушники, “щоб пов’язати цих чужинців, що прийшли нас грабувати”. Дівчина приносить рушники, які сама вишивала, і прикрашає ними старост на кшталт шарфа, перев’язуючи їх через плече, а жених отримує від неї вишивану хустку, яку вона затикає йому за пояс. Іноді, перед тим як заткнути хустку за пояс, молода тричі протягає її під поясом згори вниз (символ — вічного кохання).

Після закінчення всіх цих ритуалів та після того, як дали старостам рушники й хліб, — свій, а не той, що принесли старости (повернення хліба, що його принесли старости, означало б відмову, пізніше замість хліба давали гарбуза), — вважається, що отримана офіційна згода. Так закінчується офіційна частина сватання. Старостами проголошується про закінчення справи миром, після чого виймається з торби пляшка горілки, яка пропонується як викуп. Всі сідають за стіл і починається частування, запросивши також на цю вечерю своїх ближчих сусідів.

Звичаї умикання молоді і мирне залагодження справи, варіюються в різних місцевостях. Іноді сам батько жениха йде просити віддати дівчину за його сина; іноді жених залишається вдома, очікуючи результату їх місії; свати оповідають не про куницю, а про лисицю тощо. Іноді свати розмовляють про купівлю, де вживаються найархаїчніші вирази, як, наприклад: “Наш бичок хоче до вашої телиці” або: “Ваша телиця звикла до нашого бичка” і т. п. Разом із тим вони за згоду пропонують платню у формі пляшки горілки, яку свати завжди обов’язково приносять з собою. Нарешті, відкинувши всі розмови та формальності, просто просять у батьків згоди віддати дочку за парубка, від імені якого вони сватаються.

У всякому разі, після того, як ці церемонії виконано, рушники подано та обидві сторони обмінялися хлібом, справа вважається закінченою, і в багатьох місцевостях з цього часу жених користується правом ночувати в хаті своєї нареченої і спати з нею. Цей звичай дуже стародавній, добре відомий етнографам. Існує він у багатьох народів і являє собою пережиток звичаїв, відомих у німців під назвою “Probenächte”, у словаків, чехів на хуторах моравсько-словацького кордону, хорватів, чорногорців, болгар ці звичаї існують також у деяких диких племен і сьогодні. Однак цей звичай

не стає банальним захопленням чи яким-небудь зловживанням з боку — парубка. Ф. Вовк, спираючись на рукопис Он. Гриша, вказує, наскільки цей звичай здається людям чимсь звичайним та цілком натуральним і як у цьому разі не може бути й мови про найменший замах на чистоту дівчини. Автор цього рукопису, сам селянин, говорить про це такими словами: “жених іде ночувати з своєю молоддю не як чоловік її, а як парубок з дівчиною”. Цей звичай, мав практичну сторону, в народі говорили про молоду перед весіллям: “Дівка добра і багата, до того... і парубок, що ночує з нею, каже, що все гаразд”. Але не слід розуміти цей вираз у найгіршому розумінні і мається на увазі чистоту молоді; — це просто означає, що дівчина не має жодних фізичних вад [3].

Таким чином, весільний обряд виник з необхідності санкціонувати моногамний шлюб. Його попередниками були статеві табу, ряд магічних ритуалів та оргіастичні свята. Вони санкціонувалися та регулювалися громадою, а пізніше — релігійними та державними закладами, визначаючи права та обов’язки між чоловіком і жінкою, їх ставлення як одне до одного, так і до дітей та батьків. На час виникнення моногамного шлюбу загальна традиційна соціально-юридична й релігійно-магічна система вже була сформована.

Згідно з магічним мисленням того часу, весільна обрядовість повинна була мати певне магічне навантаження щодо програмування майбутнього щасливого подружнього життя. Оскільки майбутнє людини охоплює всі сфери діяльності, весільна обрядовість сконцентровано увібрала і віддзеркалила всю набуту людством життєву мудрість і поєднала в собі минуле — сучасне — майбутнє. Вона увібрала в себе весь ритуально-магічний звичаєво-правовий комплекс людського соціуму, в якому зародилася, розвивалася і функціонує в пасивно-побутовій формі існування.

Весільний обряд є етнокультурним феноменом духовної та ментальної практики людини. Він виник як окремий обрядово-пісенний звичаєво-правовий комплекс з необхідності юридичного санкціонування саме моногамного шлюбу.

Попередниками весільної обрядовості були різноманітні статеві табу, а також ряд магічних ритуалів і оргіастичні свята. Вони своєрідно регулювали статеві відносини між чоловіком і жінкою в окремому соціумі і за його межами. На час виникнення

парного моногамного шлюбу загальна традиційна соціально-юридична й релігійно-магічна система вже була сформована, виконуючи функцію регулювання суспільно-економічних відносин між людьми.

Отже, головний зміст весільних звичаїв та обрядів — це соціально-моральні ідеї і уявлення, тобто, уявлення про належне і справедливе, про правильну поведінку, про правильні стосунки між людьми в суспільстві і сім'ї, про ідеал людини. А ці ідеї завжди знаходили і сьогодні знаходять чуттєве, наочне, символічне вираження в обрядовій формі.

З-поміж культурних явищ жодне не може дорівнятися за рівнем відображення історичних епох із весільною звичаєвістю. Вони різні за змістом, відмінні за формою, пісенним та ігровим оформ-

ленням, але мають здатність навіть у найновіших проявах зберігати основні обряди та ритуали всіх попередніх часів. Кожен із етапів в еволюційному ряді весільної обрядовості був відображенням соціально-сімейних відносин на різних ступенях розвитку, про що свідчить повторюваність одних і тих самих обрядових дій весільного циклу.

Що ж стосується змісту обрядових символів, то в різні епохи, в різних народів вони були різними. Однак сама потреба в обрядах аж ніяк не зникає, незважаючи на прискорений динамізм життя і появу високих технологій. Справа в тому, що ніякий динамізм не виключає з життя суспільства або групи людей або ж сім'ї певної повторюваності схожих подій. Отже, зберігається ґрунт для стереотипів поведінки, в тому числі і звичаям та обрядам.

Література:

1. 50-я глава Кормчей книги, как исторический и практический источник русского брачного права / Павлов А., заслуж. орд. проф. Моск. ун-та. — М.: Унив. тип. (М. Катков), 1887. — 460 с.
2. *Болан Г. Л.* де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. — К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. — 256 с.
3. *Вовк Хведір.* Студії з української етнографії та антропології / проф. Хведір Вовк. — Прага: Укр. громад. вид. фонд, [1916?] (Друк. "Легіографія"). — 354.
4. *Гнатюк В.* Похоронні звичаї і обряди // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 31—32.
5. *Грушевська К.* Про дослідження ставевих громад в первіснім суспільстві // Первісне громадянство. — Вип. 1. — С. 24—33.;
6. *Грушевський Марко.* Дитина в звичаях і віруваннях українського народу // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1906, 1907. — Т. 8—9.
7. *Заглада Н.* Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. — К., 1929.
8. *Кравченко В.* Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. — Житомир, 1920.
9. *Кузеля З.* Про студії над дітьми // Матеріали до українсько-руської етнології. — Т. 9. — С. XI—XXIII.
10. *Курочкін О. В.* До історії сватання на Україні // Народна творчість та етнографія. — 1971. — № 4. — С. 76—81.
11. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — XVI+591 с.
12. *Несен І.* Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX — XX ст.) // Вісник Львів. ун-ту Сер. істор. 2008. Вип. 43. — С. 261—319.
13. *Остроумов Н. И.* Свадебные обычаи в Древней Руси. Этнографический очерк. Тула. 1905. — 72 с.
14. *Соловьев С. М.* Сочинения: В 18 кн. Кн.1: История России с древнейших времен. Т.1—2 — М.: Голос, 1993. — 768 с.
15. *Сумцов М. Ф.* Слобожане: іст.-етногр. розвідка / проф. М. Ф. Сумцов. — Х.: Вид-во "Союз" Харьк. кредит. союзу кооперативів, 1918 ("Печ. дело" Друк. І. Л. Фришберга). — 238.
16. *Червяк К.* Весілля мерців. Спроба соціологічно пояснити обряди ініціації. — Харків, 1930.
17. *Чубинский П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. — СПб., 1872, 1877. — Т. 3, 4.
18. *Шпилевский Сергей.* Семейные власти у древних славян и германцев [Текст] / Сергея Шпилевского; [предисл.авт.]. — Казань: Унив. тип., 1869. — [2], 288, VIII, [2] с.
19. *Шухевич Володимир.* Гуцульщина / написав Володимир Шухевич. — У Львові : З "Заг. друк.", 1908. — Ч. 4. — 300, [4] с.
20. *Ящуржинський Х. Л.* Свадьба малорусская, как религиозно-бытовая драма / Хр. Ящуржинский. — К.: Тип. Корчак-Новицкого, 1896. — 40 с. — Кн. рос. — В кн. також укр. нар. пісні. Відб. із журн.: Київ. Старина. — 1896. — Кн. 9.